

Albertas ROSINAS

Vilniaus universitetas

DAR DĖL ADESYVO KILMĖS AIŠKINIMO

Mokslinė diskusija visuomet artina prie tiesos. Svarbu, kad toji diskusija būtų grindžiama visuotinai priimtais mokslinės diskusijos principais ir argumentais.

2004 m. „Acta linguistica Lithuanica“ pasirodė du Iljos A. Seržanto straipsniai, kuriuose aptariamos gana sudėtingos adesyvo ir inesyvo kilmės ir raidos problemos (žr. Seržant 2004a, 49–57; 2004b, 59–67). Pirmojo straipsnio tikslas „является уточнение хронологии образования адессива, а также критика предположения, выдвинутого Росинасом (Rosinas 1999), что якобы в основе форм адессива ед. ч. лежит древнее окончание¹ датива“ (Seržant 2004a, 49).

Perskaičius Seržanto abu straipsnius, susidaro keistokas įspūdis: autorius su baltų kalbų medžiaga elgiasi pagal situaciją ir iš esmės remiasi atomistinio tyrimo principu.

Jeigu šiandien dar viešai aiškinama, kad (*i*)a kamieno daiktavardžių vienaskaitos datyvo galūnė lietuvių prokalbėje yra buvusi *-uo*j*, kuri tarmėse virto -uo (žr. Seržant 2004a, 54; plg. Stang 1966, 181), kad vienaskaitos adesyvas yra atsiradęs po Leskieno dėsnio (p. 55 t.), kad la. *kurp* tiporieveiksmiai (p. 55) yra buvę adesyvai, kalbėti apie korektišką diskusiją vargu ar įmanoma. Jeigu kas per paskaitas dėstytojų tokiais dalykais, studentai pasidarytų išvadą: *si tacuisses, philosophus mansisses*.

Suprantama, kad kiekviena nauja hipotezė turi būti aptariama, bet tas aptarimas turi būti labai argumentuotas ir korektiškas (plg. Schmalstieg 2002, 120–122).

Kas atidžiai perskaitė minėtus Seržanto straipsnius, tikriausiai pastebėjo, kad juose sisteminio požiūrio į lokatyvų kilmės ir raidos istoriją nėra – vyrauja atomistika. Ryškiausias pavyzdys yra vienaskaitos lokatyvo fleksijos *-ā*ji* (< *-ā*jēn*) apibendrinimo (*i*)a kamieno daiktavardžiams aiškinimas. Seržanto nuomone, senojoje latvių kalboje egzistavo du *ā* kamieno vienaskaitos lokatyvo alomorfai *-*i* (< *-*ai*) ir *-ā*ji* (< *-ā*jēn*). Pirmasis *-*i* sutapo su *a* kamieno *-*i* < *-*ie* < *-*oi* (žr. Seržant 2004b, 60). Galūnę *-*i* autorius vadina pirmine, dėl to „wurde die *ā*-stämmige Endung nach dem folgenden Muster auf die *o*-Stämme übertragen“ (t. p.).

Autorius įsitikinęs, kad lokatyvo galūnė *-*i* „mit Sicherheit zu rekonstruieren ist“. Jeigu buvo taip, tai neabejotinai tokią pat galūnę *-*i* tuo raidos laikotarpiu turėjo

¹ Tokios formuluotės mano sraipsnyje nėra. Tėn kalbama apie konstrukciją *datyvas + prei*, t. y. datyvo formą, bet ne datyvo galūnę.

turėti ja_2 , \bar{e} , i ir c kamienų vienaskaitos lokatyvo formos. Vadinasi, $*-i$ turėjo būti superstabilus vienaskaitos lokatyvo kategorijos žymiklis, sistemos atitikties požiūriu lokatyvas su $*-i$ – nežymėta forma. Taigi konkurencijos padarinys turėjo būti nežymėtos formos įsigalėjimas lokatyvo posistemyje. Tačiau taip neįvyko. Taigi vargu ar galūnę $*-i$ turėjo tiek $(i)\bar{a}$, tiek kitų kamienų lokatyvo formos. Vadinasi, $(i)\bar{a}$ kamieno vienaskaitos lokatyvo galūnės $-\bar{a}$ įsivedimas į a kamieno vienaskaitos lokatyvo formą vyko kitu metu ir dėl kitų motyvų.

Dar vienas atomistinio mąstymo pavyzdys galėtų būti Seržanto teiginys, kad „Формы *úgnip* (DP 158₆, 158₄₁), *schirdipi* (Mažvydo Kat. 446₄, 448₁₅) содержат, на наш взгляд, древнее окончание локатива ед. ч. i -склонения, сокращенное по закону Лескина, $*-ēi > *-īe > -i$ “ (Seržant 2004a, 52). Ta mintis nėra nauja – ji pasiskolinta iš Kazlausko (žr. Kazlauskas 1968, 154), nors autorius ir nenurodomas.

Turint galvoje penkis universalius formų kūrimo principus, iš kurių svarbiausi šiuo atveju yra tipologinio vienodumo ir sistematikos principas ir implikacinės formų darybos principas, sunku įsivaizduoti ir paaiškinti, kaip atsiradus postpoziciniams vietininkams dar iki $\bar{V}R$ dvigarsių trumpėjimo greta naujųjų vienaskaitos inesyvo formų $*rank-\bar{a}jen$, $*žem-\bar{e}jen$ lietuvių kalboje galėjo egzistuoti net iki Leskieno dėsnio i kamieno senosios lokatyvo formos su $*-ēi > -īe$, pvz.: $*ak-\bar{e}$ ir t. t. (p. 52). Nepaaiškinus to orveliško „lygybės“ principo, galima kalbėti tik apie nevykusį spėjimą ar pašnekesį su savimi.

Lietuvių ir latvių kalbų duomenys rodo, kad: (1) vienaskaitos inesyvas rytų baltų prokalbėje atsirado suaugus $*en$ su prieš einančia senojo lokatyvo forma dar iki $*āi$, $*ēi$ virtimo $āi$, $ēi$; (2) iliatyvas radosi suaugus $*nā$ su prieš einančia akuzatyvo forma dar iki $*ān$, $*ēn$ virtimo $*ān$, $*ēn$; (3) aliatyvas atsirado $*p(r)ei$ priaugus prie genityvo, kai rytų baltai dar tebeturėjo daugiskaitos genityvą su $*ōn$.

Vadinasi, greta \bar{a} ir \bar{e} klasių vienaskaitos naujojo inesyvo su $*-\bar{a}jen$ resp. $*-\bar{e}jen$ turėjo būti ir i kamieno vienaskaitos inesyvas su $*-\bar{e}jen$ (jeigu laikomasi nuomonės, kad i kamieno senasis lokatyvas turėjo gramatinę morfemą $*ēi$). Taigi šiandien lietuvių bendrinėje kalboje ir tarmėse greta $žēmėj(e)$, $žēmė$ turėtų būti ir $ugnėj(e)$, $ugnė$, o latvių bendrinėje kalboje ir tarmėse greta lokatyvo $zemē$, $zeme(j)$ turėtų būti ir $°ugunē$, $°ugune(j)$.

Siekiant išvengti susiklosčiusios painiavos ne tik Kazlausko, bet ir Seržanto aiškinimuose ir norint oriai išėiti iš užburto rato reikėtų pripažinti du dalykus:

1. Rytų baltai dar iki postpozicinių lokatyvų radimosi epochos ir iki $*ei$ virtimo $*ēi$ i kamieno vienaskaitos lokatyvo $*-ēi$ sutrumpino (t. y. $*ēi > ei$) pagal tipologinio vienodumo principą, plg.:

	<i>ā</i> kam.	<i>ē</i> kam.	<i>i</i> kam.
vns. dat.	*-āi	*-ēi	*-ei
vns. lok.	*āi	*ēi	*ēi > *ei

Taip pakitusi *i* kamieno gramatinė morfema kartu su *ei* toliau galėjo virsti *-ē. Kad tokia raida yra galima, rodo latvių šnektų vienaskaitos inesyvo formos su *-ie* (augšzemniekų šnektose ir su *-î*).

2. Baltai greta *i* resp. *c* kamienų vienaskaitos lokatyvo su *-ēi > *-ei > rytų baltų *ē turėjo ir paveldėtą fleksiją *-i. Siejant šios galūnės kilmę su Leskieno dėsnio poveikiu vėl patenkama į užburtą ratą. Juk net ir Zinkevičius, kuriuo remiasi autorius, savo istorinėje gramatikoje teigia, kad *aki-pi* pamatu eina lokatyvas *aki su priebalsinių kamienų kilmės galūne (žr. Z i n k e v i č i u s 1980, 225).

Turint galvoje tipologinio vienodumo ir sistematikos principą, taip pat implikacinių formų kūrimo principą, sunku įsivaizduoti, kad greta aliatyvo formų, kurios rytų baltų kalbose susidarė dar tuo metu, kai tebebuvo daugiskaitos genityvo kategorijos žymiklis *-ōn (žr. R o s i n a s 2005, 467), galėjo egzistuoti (lietuvių kalboje iki Leskieno dėsnio) adesyvinė konstrukcija lokatyvas + postpozicija *p(r)ē, pvz. *akē p(r)ē, kurios pirmojo komponento -ē po Leskyno dėsnio virto *-i* (kaip teigia Seržantas), ir tik po to postpozicija (Seržanto nuomone, *pi*) suaugo su lokatyvo forma. Jeigu buvo taip, kaip įrodinėja Seržantas, išimtis neturėtų būti ir *ē* kamieno vienaskaitos adesyvas: remiantis Seržanto „logika“ reikėtų laukti ir *ē* kamieno vienaskaitos adesyvo *upip tipo formų. Neišsivadavus iš šio užburto rato negalima rimtai kalbėti ir apie Seržanto ginamą tokią adesyvo radimosi prielaidą.

Atmesdamas mano prielaidą, kad vienaskaitos adesyvas yra radęsis iš konstrukcijos datyvas + *p(r)ei, Seržantas rašo: „Однако следует отметить, что следуя Росинасу, остается непонятной причина, по которой основная и закономерная форма датива *i*-склонения *-ie* (*aviē*) (S t a n g 1966: 208), сохранившаяся и по сей день (Z i n k e v i č i u s 1966: 230), не послужила основой для образования адессива, а в основу легла маргинальная форма *-i*, возникновение которой не до конца ясно“ (S e r ž a n t 2004, 52).

Pirmiausia, ar *i* kamieno vienaskaitos datyvo forma su *-i* buvo periferinė (маргинальная) ir nedėsninga? Mojuoti indoeuropeistų foliantais vargu ar būtų geras argumentas (žr. p. 52, 10 išnaša). Jeigu indoeuropeistų darbuose datyvo forma su *-i* nerekonstruojama, tai indoeuropeistų problema. Baltistai čia niekuo dėti. Vadinasi, indoeuropeistams reikia rimčiau susipažinti su baltų kalbų vardažodžio morfologija.

Datyvą su *-i* pripažįsta žymiausi lietuvių istorinės morfologijos specialistai (žr. K a z l a u s k a s 1968, 144 t.; Z i n k e v i č i u s 1980, 164). Tai patvirtinta senųjų

tekstų datyvo formos ir konstrukcijos su *prieg* + datyvas, pvz.: *gāta* [...] *turi prieg mîrti* DP 230₄₃; *atéis mûsump / prieg mîrti* DP 554₂₃₋₂₄ etc.

Gindamas tradicinę nuomonę, pagal kurią vienaskaitos adesyvas esąs susidaręs iš senojo lokatyvo ir postpozicijos, Seržantas, be kitų argumentų, pateikia dar ir tokį: „Хотелось бы еще раз <...> обратить внимание на латышские формы, не принятые во внимание Росинасом. Учитывая факт, что в латышском сохранились лишь реликты некогда и здесь существовавшего адессива – при этом хотелось бы подчеркнуть, что реликты более древних форм обычно особенно устойчивые против воздействия различного рода аналогий, – формам *šūŗp*, *kuŗp* должно придаваться, на наш взгляд, особенно большое значение. Как видно, эти формы образованы не на дативе ***kam(ui) + pi*, а на локативе *kûr*. Таким образом, и латышские данные, хотя и немногочисленные, подтверждают оспариваемое Росинасом предположение, что в основе адессива лежат формы локатива, а не датива“ (Seržant 2004a, 55).

Iš tikrųjų tie negausūs latvių duomenys, kuriuos pateikia Seržantas ir kuriuos ignoravo Rosinas, aiškiai rodo, kad oponentas visai neskiria adesyvo nuo kitų postpozicinių vietininkų, pavyzdžiui, aliatyvo. Nežinau, kas paakino Seržantą daryti išvadą, kad, pavyzdžiui, tokiuose sakiniuose *kurp* yra kažkada buvusio adesyvo reliktas: *Kurp iedams? Kurp tu mani nes? Kurpu viņš gribēja iet?* ME II 325, *Viņam nav kurp skriet. Ritai jāzin, kurp tā ies* etc. Jeigu tai adesyvo reliktai, tai kodėl jų nėra lietuvių šnektose², iki šiol tebeturinčiose postpozicinius vietininkus? Jeigu tai adesyvo reliktai, tai kaip ir kokiomis sąlygomis jie vartojami su slinkties veiksmažodžiais? Atsakymo nėra ir vargu ar gali būti, nes iki šiol, mano žiniomis, latvių kalboje nėra nė vieno pavyzdžio, kur šio tipo prieveiksmai būtų vartojami su tokiais rimties veiksmažodžiais, kaip *būt*, *dzīvot*, *stāvēt* etc.

Taigi prieveiksmais *kurp* neturi adesyvui būdingos reikšmės. Jis greičiau primena aliatyvą ar iliatyvą, plg. suomių *minne* „kurlink“, *mihin* „į kur“ (iliatyvas) ir vokiečių *wohin*.

Su rimties veiksmažodžiais suomia vartoja inesyvą, o vokiečiai „lokatyvą“ *wo*, o su slinkties suomia vartoja aliatyvą arba iliatyvą, o vokiečiai – *wohin*, plg.:

s.	<i>Missä hän on?</i>	<i>Minne (Mihin) hän menee?</i>
lie.	<i>Kur jis yra?</i>	<i>Kur jis eina?</i>
la.	<i>Kur viņš dzīvo?</i>	<i>Kurp iedams?</i>
vo.	<i>Wo leben (wohnen) Sie?</i>	<i>Wohin gehst du allein?</i>

² LKŽ VI 965 pateiktas vienintelis pavyzdys iš Lietuvių mokslo draugijos archyvo: *Kurp eisi, save atrasi*. Jis priskiriamas A. Baranauskui. Gal šis pavyzdys yra iš palatvės šnektų?

Pavyzdžiai rodo, kad *kurp* bus ne kas kita kaip vertinys. Galima manyti, kad tai vertinys iš finų kalbų. Tokiu atveju reikėtų laukti „aliatyvo“ **kāp* ar „iliatyvo“ **kan* tiporieveiksmių. Didžiausia tikinybė, kad *kurp* yra vertinys iš vokiečių *wohin* veiksmo kryptiniai žymėti ir išsiverstas dar tais laikais, kai latvių kalboje tebebuvo aliatyvų su **-pi*, plg. *vīruop iet* McP I 84 (žr. Endzelīns 1971, 469) etc. Taip atsirado priešprieša (*kur* + rimties veiksmožodis ir **kurpi* + slinkties veiksmožodis), visiškai atitinkanti vokiečių kalbos modelį. Kalbamasisrieveiksmis latvių kalboje galėjo atsirasti ne anksčiau kaip XIV a. Laikyti *kurp* tiporieveiksmius kokiais baltų archaizmais nėra rimto pamato, o ir įrodyti jų archajiškumą neįmanoma. Dar didesnis nesupratimas laikyti *kurp* adesyvu.

Tęsti Seržanto lietuvių ir latvių kalbos istorinės gramatikos mokėjimo tikrinimą vargu ar bėra prasmės. Iš viso to, kas pasakyta, aiškėja, kad Seržanto pateikti argumentai yra vienas kitam prieštaraujantys, o iš jų daromos išvados tėra tik spėjimo lygio. Tiesos siekimas yra sveikintinas dalykas. Tikiuosi, kad mano oponentas, dar kartą sugrįžęs prie adesyvo kilmės ir raidos aiškinimo problemų, ras rimtesnių argumentų ir pažvelgs į šią problemą pro sisteminio tyrimo prizmę.

LITERATŪRA

- Endzelīns J., 1971, Darbu izlase, I, Rīga.
- Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius.
- Rosinas A., 2005, Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema. Sinchronija ir diachronija, Vilnius.
- Schmalstieg W. R., 2002, [rec.] Albertas Rosinas, Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 164 p. – Baltu filologija, XI (2), 115–122.
- Seržant, 2004a – И. А. Сержант, К вопросу об образовании адессива, – Acta linguistica Lithuanica, LI, 49–57.
- Seržant I., 2004b, Zur Vorgeschichte des Inessivs im Uroostbaltischen, – Acta linguistica Lithuanica, LI, 59–67.
- Stang Chr. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo.
- Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.

Albertas ROSINAS

Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[albertas.rosinas@flf.vu.lt]